

І. С. Загоруй

У статті розкрито значення ЗДПЛ з початку її створення в справі формування міжнародних стандартів інституту соціально-економічних прав людини. Досліджено історичний аспект їх концептуального теоретико-правового обґрунтування, включаючи й участь у цьому процесі українських учених-правознавців. Виокремлено права другого покоління та показано необхідність їх дотримання як обов'язок держави, що набуває парадигмального значення в розвитку її взаємодії з громадянином.

Ключові слова: Загальна декларація прав людини, соціально-економічні права, Атлантична хартія, права першого покоління, права другого покоління.

Постановка проблеми. Ми сьогодні переживаємо часи, коли події, що відбуваються, обговорюються надто часто з апеляцією до історичних прикладів, які б мали нагадати чи то щось схоже, чи то щось повчальне, а здебільшого – і перше, і друге. Порушення прав людини, охоплюючи й права соціально-економічні, викликають потребу в знаходженні ефективних шляхів їх захисту, що вимагає, своєю чергою, звернення до їхніх джерел і розуміння процесів формування та юридичного оформлення. Одним з

найавторитетніших і впливових з них є Загальна декларація прав людини 1948 року (далі – ЗДПЛ або Декларація), яку такі відомі науковці, як Г. Лаутерпахт, М. Макдугал і Л. Чен, за свідченням авторитетного вітчизняного дослідника О. Задорожного, вважали «Великою харгією вольностей усього людства» [1, с. 338].

Цим обумовлюється й *актуальність теми* статті, що поглиблюється, безсумнівно, недостатніми знаннями багатьох процесів і подій, які відбувалися за межами колишнього СРСР і доводилися в ті часи не тільки до пересічного громадянина, а й до науковця ідеологічно дозовано і завжди у вигляді критики негативного характеру

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Лише з набуттям незалежності, питання, пов'язані з правами людини, набули ваги, що відповідає не тільки ставленню до них міжнародної спільноти, а й реальній значущості в житті будь-якої людини. Оскільки з часом ЗДПЛ стала джерелом створення міжнародних стандартів прав людини, про що констатувала міжнародна Конференція з прав людини (Відень, 1993), Л. Ульяшина вважає, що за формальними ознаками Декларація тяжіє до «М'якого» права, використовуваного як основу для міжнародних стандартів з прав людини [2, с. 155]. Вона не пройшла процедури ратифікації державами-членами ООН, і це викликає багато запитань щодо юридичної сили цього документа (М. Антонович) [3, с. 61-62], бо резолюції Генеральної Асамблеї ООН носять рекомендаційний характер. Утім, чимало правників (І. Берн, Т. Езер, Дж. Коен, Дж. Оверал, І. Сенюта та інші) [4, с. 22] поділяють думку, що норми Декларації є відображенням звичаєво-правових норм і тому мають характер міжнародно-правового зобов'язання [5, с. 369]. Таким чином, особливістю норм ЗДПЛ полягає в їх універсальності: вони існують у формі резолюції ГА ООН, носять рекомендаційний характер, але мають обов'язкову юридичну силу як звичаєві норми міжнародного права.

Питанню статусу ЗДПЛ приділено увагу як у вітчизняній, так і в зарубіжній правничій думці. Наприклад, у «Загальній теорії права» (за ред. М. І. Козюбри) зазначається, що Декларація хоч і не вважається зобов'язальним міжнародно-правовим документом, утім є на сьогодні загальновизнаною, а також одним з найважливіших документів ХХ ст., а отже, «ніхто не сумнівається в тому, що Декларація становить собою той мінімальний набір прав людини, якого мають дотримуватися всі держави-члени ООН» [6, с. 62]. Координатор ООН з прав людини Мартен Кьєрум у промові «Права, які роблять нас людьми» (2008 р.) підкреслював зокрема, що оскільки в ЗДПЛ перетинаються політичні й соціально-економічні права, проектна Комісія, котра розробляла документи, що визначають конкретні зобов'язання кожної держави, учинила правильно, коли розділила вихідну політичну декларацію і юридично зобов'язуючі документи [7, с. 19, 20]. У цих працях, а також працях інших авторів, зокрема вітчизняних (П. Рабінович, І. Земан, М. Бем, інші), розглядаються різні аспекти значення та ролі ЗДПЛ на розвиток ідей прав людини у світі, але питання соціально-економічних прав вони торкаються безпосередньо, що значною мірою обумовлює *новизну* постановки проблеми в цій статті.

Формування цілей. Досліджуючи проблему значення Загальної декларації прав людини в процесі формування стандартів соціально-економічних прав постає питання не тільки з'ясування її правової природи, а й втілення в ній, як в одному із первинних документів ООН ідей подальшого розвитку доктрини прав людини, зокрема логічного поєднання «класичних» (прав першого покоління) та «некласичних» соціально-економічних прав як прав «другого покоління».

Виклад основного матеріалу. Для реконструкції парадигматичної концепції прав людини загалом і соціально-економічних прав зокрема, фундаментальне значення має ЗДПЛ, а також Міжнародні пакти про права людини. Важливим є такий факт: у 1946 році ООН, відразу після першої сесії, взялася за реалізацію програми, спрямованої на прийняття Міжнародного білля (хартії) про права людини, концепція і структура якої передбачали прийняття трьох документів: 1) Декларації прав людини; 2) Пакту про права людини і 3) засобів його імплементації. Для розв'язання цього завдання передусім було створено робочий орган ООН - Економічну і Соціальну Раду та її постійний підрозділ - Комісію з прав людини (КПЛ) [8], через яку безпосередньо скеровувалася робота щодо підготовки проекту хартії прав людини за трьома робочими групами.

Перше завдання з цієї програми ГА ООН розв'язала 10 грудня 1948 року, ухваливши перший з трьох документів найбільш загального, необов'язкового характеру - Загальну декларацію прав людини, у якому в узагальненій формі викладено та запропоновано всім державам світу визнати основні права людини. Саме тому цей день у всьому світі відзначається як День прав людини. Джерельною базою документа, з якою працювала КПЛ, стали ідеї, що мали широку підтримку людей в багатьох країнах, котрі боролися проти націоналізму й тоталітаризму, інших негативних соціально-політичних явищ як умов для утвердження авторитарних режимів. Треба зазначити, що до її складу, крім представників Австралії, Канади, Китаю, СРСР, США, Франції та ін., входили й представники Української РСР, тобто, маємо й вітчизняні коріння не тільки теоретичного опанування ідеї прав людини, але й дотичності до створення цієї надзвичайної пам'ятки світової правової думки.

Теоретико-правову основу ЗДПЛ склало широке коло концептів про свободи і права людини з попередніх епох, а також безпосередніх її творців. Зокрема, погляди на сучасне бачення проблеми прав і свобод людини були викладені Г. Дж. Уеллсом у праці «Декларація прав человека» (1940) [9]; в ініціативах президента США Франкліна Д. Рузвельта щодо чотирьох свобод людини, утілених в «Атлантичній хартії» (14 серпня 1941 р.), - це свобода слова та вираження, свобода віросповідання, свобода від нужди, свобода від страху [10, с. 2]; у науково обґрунтованих ідеях професора Г. Лаутерпахта (Кембридж), викладених ним у праці «Міжнародний білля про права людини» (1945) [11]; в ідеях колишнього президента Панами Рікардо Альфаро [12] та в інших кращих ідеях людства, уже втілених в тогочасних конституціях.

Особливе значення для нас має п'ята клаузула «Атлантичної хартії» («Звільнення від страху і нужди»), якою визначався обсяг співробітництва між країнами у повоєнній перебудові світу в економічній сфері. Конструктивними цілями такої співпраці повинно стати забезпечення для всіх більш сприятливих умов праці, економічного зростання й соціальної захищеності людини. «Бідні люди – невільні люди»; голодні й безробітні люди – це ресурс, на якому будуються диктаторські режими, – з такого дискурсу виходили підписанти цієї Хартії в 1941 році [13]. Слід наголосити, що Президент США Ф. Рузвельт уперше зв'язав порушення економічних прав зі свободою людини, і таким чином поставив економічні і соціальні права на один щабель з політичними. Заклик до «свободи від нужди» фактично проклав шлях до визнання соціально-економічних і культурних прав у міжнародних угодах з питань прав людини, а сама Хартія загалом ознаменувала виникнення Міжнародного білля про права людини, Європейської соціальної хартії, повоєнних конституцій, у яких визнавались економічні та соціальні права.

Розроблення й підготовка ЗДПЛ тривала більше двох років. У процесі роботи над її проектом КПЛ дійшла висновку, що вона повинна прийматися рекомендацією ГА ООН, а Пакт – міжнародно-правовим договором. До розроблення проекту Декларації були залучені досвідчені дипломати, науковці в галузі філософії, теорії права, міжнародного права, правозахисники, інші експерти. У розробці документа брав участь і професор В. Корецький [14], ім'я якого сьогодні носить Інститут держави і права НАН України в Києві.

Текст ЗДПЛ, розміщений у «Розділі А» Резолюції ГА ООН 217 (III), структурно включає Преамбулу і 30 статей, у яких викладені основні права людини і свободи, на які мають право всі чоловіки і жінки у світі без будь-якої різниці. Декларація розширила поняття основних прав і свобод, а також платформу, на якій засновується система загальних прав і вперше, на рівні міжнародного документа, закріпила майже повний спектр цих прав, показала невід'ємність і взаємозв'язок між усіма їх видами, необхідних для забезпечення гідності людини.

Ідея єдності усіх груп і видів прав досягається наріжними філософсько-правовими ідеями, сформульованими в Декларації до кожної групи прав і роз'ясненням умов і порядку їх здійснення. З огляду на це основна частина ЗДПЛ представлена декількома засадничими положеннями. Першим є положення (ст. 1), що «Всі люди народжуються вільними і рівними у своїй гідності та правах...». Хоча цей філософський постулат скерований на класичні права, але він також стосується й соціально-економічних прав, оскільки «людина як член суспільства має право на соціальне забезпечення та на здійснення необхідних для підтримання її гідності й для вільного розвитку її особи прав у економічній, соціальній і культурній галузях...» (ст. 22), а тому й на визнання державою таких прав [15, с. 72]. Саме з такої ідеї єдності особистих чи громадянських прав з економічними і соціальними правами, взаємообумовленості поняття «людської гідності» як іманентно притаманної основи прав людини загалом, виходить Філадельфійська

Декларація про цілі і принципи Міжнародної організації праці (1944 р.). Вона проголошує, що «всі люди, незалежно від раси, віросповідання чи статі, мають право використовувати свій **матеріальний добробут і свій духовний розвиток в умовах свободи і гідності** (підкреслено нами – І. З.), економічної стабільності і рівних можливостей» [16].

Друге положення ЗДПЛ стосується загальних принципів, серед яких – принцип рівності у правах і заборона дискримінації (ст. 2) щодо користування правами і свободами людини. Зазначені принципи відіграють ключову роль для всієї системи прав і свобод людини, а не лише тих, що закріплені Декларацією. Наприклад, не передбачене ЗДПЛ право на підприємницьку діяльність нині визнається конституційними основами правопорядку у сфері господарювання в Україні, встановленими Конституцією (ст.ст. 13, 14, ч.1 ст. 15, ст. 42) і Господарським Кодексом України [17, ст. 5].

Третє положення підтверджує зобов'язання кожної людини перед суспільством «у якому тільки й можливий вільний і повний розвиток її особистості» (п. 1, ст. 29) і передбачає припустимість тільки тих обмежень при здійсненні своїх прав і свобод людини, «які встановлені законом тільки з метою забезпечення належного визнання і поваги прав і свобод інших та забезпечення справедливих вимог моралі, громадського порядку і загального добробуту в демократичному суспільстві» (п. 2, ст. 29). Морально-правовий аспект цього положення – визнання необхідності соціального середовища і деяких обов'язків людини перед колективом жодним чином не повинен приводити до визнання переваги суспільства, якщо виникає конфлікт між повагою гідності людини і добробутом суспільства.

У системі прав людини, викладених у ЗДПЛ, більшу частину складають основні права першого покоління, і меншу – другого покоління – економічні, соціальні та культурні права. Перелік цих прав (статті 22-27) утворюють три взаємозв'язаних компоненти з об'ємних комплексів економічного, соціального і культурного життя суспільства, необхідних для підтримки гідності людини та вільного розвитку її особистості, а, відтак, вони передбачають зв'язок з особистими, громадянськими та політичними правами. Блок економічних прав представляють право на працю і вільний вибір роботи, на справедливий та сприятливий умови праці й захист від безробіття (ч.1 ст.23); право працюючих на рівну оплату за рівну працю та сукупно – право на справедливий й задовільний винагороду (ч. 2 і 3. ст. 23), а також інші права, що пов'язані з правом на працю – право на об'єднання як підгрунття права на створення професійних спілок і входження до них для захисту своїх інтересів (ст. 20 і ч.4 ст. 23); право на відпочинок і на розумне обмеження робочого дня та оплачувану відпустку (ст. 24); право на особливу опіку й допомогу матерям і дітям (ч. 2 ст. 25). Важливим економічним правом проголошеним ЗДПЛ є право кожної людини одноосібно або разом з іншими володіти майном та неможливість безпідставного позбавлення свого майна (ч. 1-2 ст. 17). Ці права мають подвійну функцію, найбільш чітко виявлену в праві на власність. З одного боку, це право є основою спеціальних

прав, що можуть забезпечити достатній рівень життя, а з іншого – фундамент незалежності, а значить, і свободи. Перший інтерес до права власності, сформульований, як відомо, Дж. Локком, був спрямований проти феодального устрою. Право власності стало ключовим елементом перших пошуків свободи та рівності. Оскільки право власності в традиційному розумінні світу не може належати всім і кожному на рівних підставах, воно має бути доповнене щонайменше двома іншими правами: а) правом на працю (це накладає зобов'язання на державу передбачити право на працю та створити гідні умови праці для всіх працездатних) [18, с. 56], що забезпечує достатній рівень життя; і б) право на соціальне забезпечення, котре може доповнити або повністю замінити недостатній дохід, отримуваний від власності або роботи [19, с. 33].

Блок соціальних прав представлений у ЗДПЛ правом на справедливую винагороду за працю; правом на життєвий рівень людини, включаючи їжу, одяг, житло, необхідне соціальне обслуговування та медичний догляд; правом на соціальне забезпечення в разі хвороби, каліцтва та інших обставин; правом на захист материнства і дитинства; правом на відпочинок і дозвілля (ст. 25 ЗДПЛ). Право на соціальне забезпечення має суттєве значення, особливо якщо особа не має в наявності необхідної власності або неспроможна забезпечити достатній рівень життя за допомогою праці – через безробіття, похилий вік або непрацездатність.

Висновки. Згідно з основоположними ідеями ліберальних доктрин громадянські та політичні права і свободи як природні й невід'ємні від людської особистості є пріоритетними, і їм треба віддавати перевагу. Ухвалення ЗДПЛ відкинуло ідею ранжування прав людини в ієрархічному порядку – їх поділ на більш та менш важливі, чи що від чого залежить. Усі права і свободи людини, проголошені Декларацією, визнані як неподільні, взаємозалежні й взаємозв'язані. Саме в цьому насамперед полягає значення Загальної декларації прав людини в процесі формування стандартів соціально-економічних прав, оскільки вплив цього непересічного документа на національне законодавство різних країн неможливо переоцінити.

Використані джерела:

1. Задорожній О. В. Анексія Криму – міжнародний злочин : монографія. Київ: К.І.С., 2015. 576 с.
2. Ульяшина Л. Правовые стандарты в области прав человека: формирование новых источников международного права и их применение в Беларуси. *Европа: новое соседство 2008* : Сб. науч. тр. / редкол.: Г. Я. Миненков (отв. ред.) [и др.]. Вильнюс : ЕГУ, 2009. С.154–167.
3. Антонович М. Україна в міжнародній системі захисту прав людини : монографія. Київ : KM ACADEMIA, 2000. 262 с.
4. Берн І., Езер Т., Коен Дж., Оверал Дж., Сенюта І. Права людини у сфері охорони здоров'я: практ. посіб. / за наук. ред. І. Сенюти. Львів: Вид-во ЛЮБФ «Медицина і право», 2012. 552 с.
5. Теліпко В. Е., Овчаренко А. С. Міжнародне публічне право: навч. посіб. / за заг. ред. Теліпко В. Е. Київ: Центр учбової літератури, 2010. 608 с.

6. Загальна теорія права : підручник / за заг. ред. М. І. Козюбри. Київ : Ваіге, 2015. 392 с.
7. Мартен Кьерум. Права людини та їх історія з європейської точки зору. *Права людини у фокусі повітньої історії* / за ред. Є. Ю. Захарова. Харків: Права людини, 2013. С.18–24.
8. Экономический и Социальный Совет. Резолюции : Первая сессия 23 января – 18 февраля 1946 года. E/RES/5 (I). URL: <http://bit.ly/1UcfjZB>.
9. H.G. Wells. The New World Order. First published by Secker & Warburg, London, 1940. URL: <http://gutenberg.net.au/ebooks04/0400671h.html#chap10>
10. The Atlantic Charter // Yearbook of the United Nations 1946-47. Department of Public Information United Nations, Lake Success, New York, 1947.
11. Lauterpacht H. An International Bill of the Rights of Man / H. Lauterpacht. – Columbia University Press. – N. Y., 1945. – 230 p.
12. Сюзан Уолт. Хто написав Загальну декларацію прав людини? URL: <http://historymoippo.blogspot.com/2012/12/10.htm>
13. 1941: The Atlantic Charter // United Nations official site. URL: http://cdn.un.org/unyearbook/yun/pdf/1946-47/1946-47_37.pdf
14. Commission on Human Rights. Drafting Committee on an International Bill of Human Rights. First Session report of the Drafting Committee to the Commission on Human Rights: URL: http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=E/CN.4/21
15. Загальна декларація прав людини (Док. ООН/RES/217 А). *Вісник Конституційного Суду України*. 2006. № 3.
16. Декларация относительно целей и задач Международной организации труда от 10 мая 1944 года. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/993_328
17. Господарський кодекс України. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 18, № 19-20, № 21-22. Ст.144.
18. Тунендгат Е. Спір про права людини. *Філософія прав людини* / за редакції Ш. Госепата та Г. Ломанна; пер. з нім. Київ : Ніка-Центр, 2012. 320 с.
19. Економічні, соціальні й культурні права / під ред. А. Ейде, К. Краузе, А. Розаса; пер.з англ. Г. Є. Краснокутського; наук. ред. Г. Л. Чанишева. Одеса : АО Бахва, 2006. 728 с.

Стаття надійшла до редколегії 14.03.2018

Загоруї І. С. О значенні Всеобщей декларации прав человека в процессе формирования стандартов социально-экономических прав

Раскрывается значение ВДПЧ с начала её создания в деле формирования международных стандартов института социально-экономических прав человека. Исследуется исторический аспект их концептуального теоретико-правового обоснования, включая и участие в этом процессе украинских ученых-правоведов. Выделяются права второго поколения и показывается необходимость их соблюдения как обязательство государства, что получает парадигмальное значение в развитии его взаимодействия с гражданином.

Ключевые слова: Всеобщая декларация прав человека, социально-экономические права, Атлантическая хартия, права первого поколения, права второго поколения.

Zagorui I. About the Value of Universal Declaration of Human Rights in the Process of Formation the Standards of Socio-economic Rights

One of the major tasks today is the protection of socio-economic rights of the citizens of our country that makes the items of sources and history of becoming and forming of these rights urgent. In this process Universal Declaration of Human Rights of 1948 year is of great significance where international standards of the institute of socio-economic rights had been formulated. Many of socio-economic rights proclaimed by this document were known to humanity long time ago but they were not concerted and recognized by the international community. At the same time only those of them were included into Declaration which began to acquire international acknowledgment between XIX-XX centuries and got afterwards the name of rights as "the second generation".

Universal Declaration of Human Rights became the first international document that summed up the lengthy fight of humanity against injustice and respect of human dignity. It could unite fundamental human rights in their general system and laid the foundation for the creation of other international documents in this sphere, extended the catalogue of human rights, formed the basis for the formation of the mechanism of realization of fundamental human rights as well as by international means.

The article considers theoretical, legal and conceptual bases of Declaration which have historical substantiations in a number of documents inaccessible before for the wide circle of soviet scientists. Research of this items allows to establish the sources of ideas of substantiation of socio-economic rights, for example, in the "Atlantic charter" (1941) and other documents. Participating of the Ukrainian jurisprudents in such work was also marked, it was reported about this fact in soviet time but it was not reported about its content. Rights of the second generation are distinguished in their logical unity and general morally-philosophical context with rights of the first generation. There follows a conclusion about the necessity of their observance as the state duties that gets a paradigmatic significance in the development of its interaction with a citizen.

Keywords: Universal Declaration of Human Rights, socio-economic rights, Atlantic charter, rights of the first generation, rights of the second generation.